

Список використаної літератури

1. Аверинцев С. Византийская литература. История всемирной литературы. Т.2. М.: Наука, 1984. С. 339-360.
2. Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. Ч. VI. М., 1885. 613 с.
3. Головнин В.М. В плену у японцев в 1811, 1812 и 1813 годах. Ч.3 (Замечания о японском государстве и народе). СПб., 1851. 120 с.
4. Гончаров И.А. Фрегат «Паллада». Очерки путешествия: в 2-х тт. М.: Наука, 1986. 879 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12-ти тт. Т.5. Київ: Наук. думка, 2003. 493 с.
6. Чижевський Д. Шевченко і релігія. Шевченко Т. Повне вид. тв. Т. IX. Журнал (Щоденні записи) / за ред. П. Зайцева. 2-е, доп. вид. Чикаго, 1960. 366с.

Одержано редакцією – 6.10.2018 р.

Прийнято до публікації – 22.10.2018 р.

УДК 82.09 (477)

Наталія ПОГАСЯН

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛЮЧОВУ ПРОБЛЕМУ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ

(реферований аналіз із акцентом у шевченкіану)

У статті проводиться реферований аналіз літературознавчих студій, у яких осмислюється явище історико-біографічної прози та місця й ролі в ній (важливості / неважливості) головної справи життя особистості, про яку написано твір. Об'єктом аналізу є літературознавчі праці українських і зарубіжних дослідників історико-біографічного жанру. Послідовно відзначається важливість зображення у творах головної справи життя героя (персонажа, особистості), оскільки саме нею герой став відомим, популярним чи й зна-

менитим. До аналізу залучаються студії І.Ходорківського, М.Сиротюка, М.Скорського. Б.Мельничука та інших літературознавців. Значна увага приділена літературній дискусії за вказаною проблемою, організований 1973 року журналом «Вопросы литературы». Простежено еволюцію наукових поглядів щодо зазначеної проблеми, суперечності в радянському літературознавстві щодо застосування біографічного методу. Звернуто увагу на мотивовані застереження літературознавців щодо міри можливостей авторів історико-біографічних творів у виписуванні ними «справи життя» героя (конкретної історичної особи), делікатності й авторської етичності в процесі відповідних зображень. Наголошується, що «справа біографа – відкрити найближчі до творчості факти, уникнувши при цьому спокуси шукати прямі мотивування, показувати приводи появи тих, а не інших віршів» (М.Чудакова). Один із акцентів робиться дослідниками й на тому, що авторам історико-біографічних творів не варто «абсолютизувати» головну справу героя, за всієї її важливості. Висновується, що зображення головної справи життя героя історико-біографічного твору є необхідною, але не єдиною умовою створення художньої біографії. За певний орієнтир уцій розвідці взято окремі романи про Тараса Шевченка.

Ключові слова: історико-біографічна проза, герой і головна справа його життя, історичний факт, художній домисел, психологія творчості, авторська етика, шевченкіана.

Постановка проблеми. У центрі біографічного твору будь-якого жанру перебуває видатна людина, яка уславилася завдяки справі свого життя; тому перед кожним письменником, що ставить собі за мету створення художньої біографії, постає проблема розкриття головної справи життя персонажа. Природно, ця ж проблема постає й перед історико-біографічними творами про митців, зокрема творами про Тараса Шевченка, яких в українському (і не тільки українському) письменстві до сьогодні написано немало в різних родах і жанрах літератури.

Мета статті – проаналізувати й узагальнити інформацію про те, яку роль в історико-біографічному творі (романі), на

думку дослідників, відіграє зображення головної справи життя описуваного героя.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному літературознавстві ця проблема не обійдена увагою. Першим її розглядав І. Ходорківський у монографії «Історико-біографічні твори з життя письменників», виданій у 1963 році. Критикуючи так звані «монтажні біографії», що зображали тільки фабулу життя відомої людини, літературознавець стверджував: «Не можна історично правдиво розкрити життя великих діячів минулого, обмежуючись другорядними деталями. Щоб зрозуміти велич людини, треба правдиво розкрити її діяльність на основі суспільного життя» [1, с.131].

Суголосну думку висловив у 60-ті роки і М. Скорський. У статті «Художня Шевченкіана між двома ювілеями» дослідник наголосив, що «митець, показаний поза його творчістю, отже, поза смыслом його життя, лишається для читача не зрозумілим, не розкритим в усіх проявах його характеру» [2, с.25].

Докладні й аргументовані роздуми над означеною проблемою містяться в літературно-критичному нарисі М. Сиротюка «Зінаїда Тулуб» (1968). Аналізуючи роман письменниці «В степу безкраїм за Уралом» – один із кращих творів української шевченкіани, літературознавець стверджує услід за І. Ходорківським та М. Скорським, але дещо «звужуючи», конкретизуючи проблему, що «...відображення психології творчості належить до найважливіших і найважчих завдань історико-біографічної прози» [3, с.191]. Необхідність проникнення у творчу лабораторію письменника визначається, на думку М. Сиротюка, тим, що осягнення «секретів поетичної творчості» (І. Франко) того чи іншого автора – це обов'язкова передумова творення його образу.

Цей же дослідник підкреслив складність і специфіку відображення головної справи життя письменника. «Психологія творчості, – зазначив учений, – протягом усієї історії культури залишається своєрідною «річчю в собі», для з'ясування її таємниць, темних місць і загадок потрібні не лише глибока обізнаність, ерудиція, сміливе абстрактне та асоціативне мислення, але й тонка інтуїція, уміння читати поміж рядка-

ми, бачити поза межею, за кольорами й звуками, вловлювати внутрішні імпульси, настрої, логічно завбачити можливе та найбільш вірогідні конкретні форми прояву того можливого» [3, с.192]. Здатність «відгадувати» таємниці й загадки психології творчості митців притаманна, однак, за спостереженням М. Сиротюка, не всім творцям історико-біографічної прози. Розмірковуючи зокрема над історією творення художньої біографії Тараса Шевченка, М. Сиротюк наголосив, що «белетристи частенько збиваються зі свого шляху – психологів, людинознавців – на шлях літературознавців-біографів: розповідають, коли написано певний вірш або ж поему, переказують зміст і, як правило, багато цитують...» [3, с.192].

М. Сиротюк відзначає відповідні риси і в романі Зінаїди Тулуб, вказуючи, що авторка «слідом за своїми колегами по темі досить часто вдається до таких композиційних способів ознайомлення читача з поетичною спадщиною Кобзаря, котрі більше імпонують біографу-популяризатору, ніж романісту. І способів цих небагато – абстрактні, узагальнюючі міркування, сюжетна інформація, стисла передача змісту, ілюстрування» [3, с.194-195]. Ці трафаретні прийоми є в арсеналі кожного письменника, що працює в жанрі історико-біографічної романістики. Основну ж увагу М. Сиротюк приділяє авторським знахідкам, які й визначають художню цінність і своєрідність роману Зінаїди Тулуб. Як один із вдалих епізодів відображення творчого мислення Тараса Шевченка М. Сиротюк розцінив показ процесу творення поезії «У бога за дверми лежала сокира». На думку дослідника, «Зінаїді Тулуб пощастило схопити на мить свого героя в складному двоплановому творчому процесі, показати, як у ньому одночасно живуть, діють, ніби змагаються, живописець і поет, як вони в процесі цього змагання активізують, збагачують, підсилюють один одного» [3, с.196-197].

Розмаїття думок з приводу важливості й доречності показу в біографічному романі головної справи життя героя виразно виявилось під час дискусії, розгорнутої в 1973 році на сторінках журналу «Вопросы литературы». Поряд з іншими проблемами біографічного жанру ця проблема була піднята як одна з ключових. Цінність дискусії полягала в тому, що й

самі її учасники, і читачі журналу мали змогу ознайомитися з різними, часом полярними думками. Першим, хто висловився з означеної проблеми, був Я. Кумок. Його своєрідна позиція і дала привід для подальшої дискусії. «Одним із засобів, що беруться на озброєння біографом для створення атмосфери біографічної правди, – зазначив Я. Кумок, – служить справа героя. Його битви, відкриття, хірургічні операції. Одним із засобів. Не більше. Ця проста позиція дуже часто піддається критиці – особливо спеціалістами «по такому герою». Опишіть «яскравіше» таку-то битву, операцію, відкриття, вимагають вони, а такими-то битвами й операціями можна знехтувати. «Яскравість» – результат складного творчого процесу. Художник тут не владний над собою. Час зрозуміти, що біографія є творчий акт самого біографа» [4, с.28].

Ще один учасник дискусії В. Жданов, на відміну від Я. Кумка, є прибічником «першорядності» справи героя в художньому біографічному творі. Свою думку він аргументує широко відомим твердженням В. Маяковського: «Я – поет. Етим и интересен». Розвиваючи цю думку, В. Жданов зазначає: «...першорядне значення має справа, що прославила людину, героя тієї чи іншої історико-біографічної праці. Забувши про це, ми ризикуємо втратити головне: Лермонтов постане перед нами тільки хоробрим поручиком Тенгинського полку, Полежаєв – недисциплінованим офіцером, розжалуваним у солдати, Пирогов – попечителем Київського навчального округу й т.п. Чи не ясно, що хоробрих офіцерів було багато, попечителів теж немало, а нас вабить лише один із них: той, хто, крім іншого, був ще й великим поетом чи великим хірургом» [5, с.34]. Обґрунтовуючи необхідність зображення головної справи життя уславленої людини, В. Жданов водночас підкреслює, що «зображення «справи» є лише часткою (хоч і найважливішою)» [5, 34] завдання автора історико-біографічного твору. Додамо, що за різних обставин (написання твору, світогляду автора історико-біографічного тексту тощо) головна справа життя описуваного героя може трактуватися й осмислюватися по-різному, але це вже вектор іншого напрямку розмислів.

Полемічно цікавими були судження ще одної учасниці дискусії М. Чудакової, яка переконана, що справу поета в біографічному творі розкривати не лише не бажано, а й вельми сумнівно в сенсі правдивості: «Не потрібно робити вигляд, що ми розуміємо те, чого насправді поки що не розуміємо. Нерозважливо лестити собі, що ось зараз ми покажемо читачеві, як прямо на його очах «народжуються вірші навзрид». Творчість не можна зобразити інакше, як самою творчістю. У всіх інших випадках ми отримуємо лише варіанти самовпевнених роздумів про те, як пристрасті, що мучать поета, «виливаються в рядки» відомого вірша. Ми надіємось, – продовжила далі М. Чудакова, – щоразу побачити людину, здатну творити високу поезію, і зовсім не розраховуємо, що біограф тут же посадить героя за стіл і покаже, як з-під його пера ллються рядки, і ще й пояснить, чому саме ці» [6, с.66]. У полеміці з іншими учасниками дискусії М. Чудакова послідовно обстоювала думку про те, що «справа біографа – відкрити найближчі до творчості факти, уникнувши при цьому спокуси шукати прямі мотивування, показувати приводи появи тих, а не інших віршів» [6, с.68].

Симптоматичною з огляду на предмет дискусії є назва статті Б. Бурсова «Життя письменника – джерело творчості» [20]. Літературознавець застерігає від проведення примітивних паралелей між фактами біографії письменника і його творами. Він наголошує на необхідності заглиблюватись у внутрішній світ митця: «Людина викликає до себе інтерес своїми діями. А для розуміння її діянь необхідно зрозуміти її саму. Письменник живе, творячи, а творить, живучи» [7, с.77]. Далі ж Б.Бурсов висловив обстоювану в його час, але суперечливу нині думку про біографічний метод і доконечну необхідність рахуватися з особливостями життєпису митця: «Справедливо відмівши біографічний метод в літературознавстві, що витісняв з літератури її живу і безсмертну душу, ми, однак, послабили інтерес до письменницької особистості, що шукає і страждає, що бере на свої плечі всі людські турботи. Життя кожного з них – постійне самопізнання, повсякденний суд над собою» [7, с.77]. Більше того, розвиваючи свою

думку щодо принципів зображення «справи життя» головного персонажа біографічного твору, Б. Бурсов закликає не обминати при цьому й показу «особистого життя письменника», оскільки воно є «частиною, притому дуже суттєвою, того матеріалу, з якого він творить» [7, с.80].

Отже зображення автором головної справи життя героя історико-біографічного роману є багатоаспектною проблемою, вирішення якої не завжди увінчується успіхом. У дослідженні «Образ митця» (1985) І. Ходорківський, ведучи мову про романи з життя письменників, зазначив, що «проблема «митець – творець безсмертних духовних цінностей» – здебільшого залишається ахіллесовою п'ятою» [8, с.23]. Серед небагатьох вдалих, на його думку, спроб зображення головної справи письменницького життя І. Ходорківський, услід за М. Сиротюком, називає показ творчого процесу в романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»: «Передаючи глибину Шевченкового мислення, його почуттів, З. Тулуб розкриває творчі думи поета, показує процес народження ряду поезій, зокрема вірша «Полякам», який визрів під впливом бесід з польськими засланцями...» [8, с.53-54].

Успіх романові Зінаїди Тулуб забезпечило, на думку І. Ходорківського, «глибоке проникнення письменниці в психологію творчості поета, уміння скористатися Шевченковими віршами як реальними фактами життя...» [8, с.53-54]. Відповідно до обраного нею творчого принципу «іноді письменниця, – за спостереженням І. Ходорківського, – перетворює поему, вірш у біографічний факт, тобто йде зворотнім шляхом: від вірша, поетичної реальності, до мотивів їх виникнення. Так історичні події входять у світ переживань поета. До такого художнього прийому розкриття творчої лабораторії письменника нерідко звертався Ю. Тинянов у романі «Пушкін» [8, с.44-45].

Думку про необхідність зображення головної справи життя видатної людини послідовно обстоює В. Полтавчук у дослідженні «Біографічний роман і проблема виховання історією». «Знайомлячись з біографією видатної особи, – зазначає автор цього дослідження, – ми таким чином пізнаємо й історію громадянського подвигу цієї людини, пізнаємо головну

справу її життя, якій вона присвятила себе, якою уславила своє ім'я, завдяки якій не загубилась на багатівіковому шляху рідного народу. Якщо ж забуваємо про це при написанні біографічного твору, то ризикуємо «втратити головне» [9, с.22-23]. Ось чому, на думку В. Полтавчука, «без осягнення і зображення суспільно значущої справи, у звершенні якої полягала основна мета життя героя, художній біографічний твір немислимий» [9, с.22-23]. Стверджуючи це, В. Полтавчук водночас наголошує, що «такий твір не повинен і не може становити собою настанову по віршуванню... Завдання автора художньої біографії полягає в зображенні людини своєї справи, у всебічному відтворенні характеру, визначальні риси якого сформувались і найповніше виявились на шляху до досягнення головної мети життя. Зрозуміло, що без розкриття «технології» справи героя тут усе ж таки не обійтись, але при цьому дуже важливо пам'ятати, що велика суспільно значуща справа є результатом великих фізичних, моральних, творчих зусиль особи, вінцем неймовірно складного процесу пошуків вирішення тієї чи іншої проблеми» [9, с.22-23].

Зображенню головної справи життя видатної особистості приділив значну увагу Б. Мельничук – автор ґрунтовного дослідження «Випробування істиною». Дослідник погоджується з тим, що історико-біографічні твори «важко уявити без розповіді про справу, що стала змістом життя відомого діяча... Але це з одного боку. А з другого – справа, якій присвятив себе діяч, відбивається на його характері, уподобаннях, звичках, незрідка навіть на зовнішності, тобто на суто «приватних людських якостях» [10, с.47]. Зауважимо, що автор монографії «Випробування істиною» не погоджується з тими дослідниками, які схильні «абсолютизувати» справу героя біографічного твору. Ще раз підкресливши, що «висвітлення творчої лабораторії митця важить багато», Б. Мельничук водночас наголосив, що «орієнтування майстрів слова майже виключно на неї обертається на практиці появою позбавлених людинознавчої плоти біографічних творів» [10, с.48]. Свідченням цього є романи й повісті, переобтяжені описом процесу творення, що сповільнює розвиток сюжетної лінії. Дослідник

наголошує на необхідності гармонійного сплаву в зображенні «справи життя» й земної «домашньої» людини». Вважаючи такий принцип зображення видатної людини найбільш доцільним, Б. Мельничук зазначає: «Узяті в сукупності особа героя і головна справа його життя складають історичну правду, що визначає правду художню, мистецьку, тобто естетично перетворену історичну істину. Будучи визначальною, історична правда накладає відбиток на всі компоненти історико-біографічного твору» [124, с.50].

Висновок. Отже, зображення головної справи життя видатної людини є необхідною, але не єдиною умовою створення художньої біографії такої людини. Ми хочемо знати все про тих, хто створив великі поеми, симфонії, опери, полотна, кінофільми, п'єси, хто своєю творчістю уславив себе.

Список використаної літератури

1. Ходорківський І.Д. Історико-біографічні твори з життя письменників. Київ, 1963. 170 с.
2. Скорський М. Художня шевченкіана між двома ювілеями. Радянське літературознавство. 1966. № 3. С. 17-26.
3. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб. Київ, 1968. 218с.
4. Кумок Я. Биография и биограф. Вопросы литературы. 1973. № 10. С. 18-33.
5. Жданов В. «Стихи, друзья мои, стихи...» Вопросы литературы. 1973. № 10. С. 33-47.
6. Чудакова М. Дело поэта. Вопросы литературы. 1973. № 10. С. 63-73.
7. Бурсов Б. Жизнь писателя – источник творчества. Вопросы литературы. 1973. № 10. С. 73-86.
8. Ходорківський І.Д. Образ митця. Київ, 1985. 140 с.
9. Полтавчук В. Біографічний роман і проблема виховання історією. Київ, 1989. 48с.
10. Мельничук Б. Випробування істиною. Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі від початків до сьогодення. Київ, 1996. 272 с.

Summary. Pohasian N. The Issue of the Key Problem of Historical and Biographical Prose (referential analysis with a focus on Shevchenko studies). The article focuses on a referential analysis of literary studies with interpreting phenomenon of historical-biographical prose;

the place and role (importance/ insignificance) of the main life affair of a person whom the work is written about. The object of the analysis is the literary works of Ukrainian and foreign researchers of the historical-biographical genre. The importance of showing the main life affair of a person (character, personality) is considered consistently, since it is due to it a character becomes well-known, popular or famous. The analysis involves the studies of I. Khodorkivsky, M. Syrotiuk, M. Skorsky, B. Melnychuk and other literary critics. The literature discussion of the problem organized in 1973 by "Literature Issues" Journal is paid much attention. The evolution of scientific views on this problem, the aspects of contradictions in the Soviet literary criticism concerning the application of biographical method is traced. The attention is paid to the motivated warnings of literary scholars on the opportunity degree of the authors of historical and biographical works in presenting "affair of life" of a character (a specific historical person), delicacy and author's ethics in the process of corresponding description. It is noted that "the task of a biographer is to open the facts close to creative heritage and to avoid the temptation to look for direct motives, to show the reasons for these or those poems» (M. Chudakova). The researchers focus on the fact that the authors of historical and biographical works should not "absolutize" the main affair of a character, for all its importance. It is concluded that presenting the main life affair of a character of the historical and biographical work is necessary, but not the only condition for the creation of an artistic biography. Some novels about Taras Shevchenko are taken as a certain landmark in this study.

Key words: *historical and biographical prose, a character and the main affair of his life, historical fact, artistic adventure, psychology of creativity, author's ethics, Shevchenko Studies.*

Одержано редакцією – 5.09.2018 р.

Прийнято до публікації – 22.10.2018 р.